

КОНЦЕПТ «ДУХОВНІСТЬ» І ЗАСОБИ ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЇ У ТВОРІ «НОЇВ КОВЧЕГ» ГАЛИНИ ГОРДАСЕВИЧ

THE CONCEPT "SPIRITUALITY" AND MEANS OF ITS VERBALIZATION IN THE WORK "NOAH'S ARK" BY GALYNA HORDASEVYCH

Волянчук І.О.,

orcid.org/0000-0002-3429-2510

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Поляк І.П.,

orcid.org/0009-0007-0732-8892

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано засоби вербалізації концепту «духовність» (на матеріалі повісті «Ноїв ковчег» Галини Гордасевич). Авторами обґрунтовано багатоаспектність досліджуваного лінгвокультурного феномену; виявлено та систематизовано лексичні, граматичні, стилістичні мовні засоби, якими експлікується у творі поняття «духовність»; проаналізовано функції мовних одиниць, що виражають духовні аспекти, в контексті тогочасних соціально-культурних реалій.

З'ясовано, що найбільш продуктивними засобами вербалізації досліджуваного концепту виступають номінації на позначення релігійних понять (виокремлено 7 підгруп цих номенів). Вони виступають своєрідними маркерами часового континууму, виконують емоційно-психологічну, символічну функції, допомагають описати внутрішній стан персонажів, надаючи їхнім діям, роздумам і пошукам глибокий екзистенційний і духовний вимір. Дещо поступаються за кількісним виявом номінаціям на позначення релігійних понять фразеологізми та суспільно-політична лексика. Фразеологізми надають твору особливого стилістичного забарвлення. Ці вислови виконують емоційно-оцінну та художньо-образну функції. Вони дозволяють читачеві не лише зрозуміти переживання героїв, а й виступають засобами візуалізації подій, зображення характерів тощо. Та найбільшої семантико-стилістичної значущості у творі, безперечно, набуває фразеологізм-заголовок «Ноїв ковчег». За допомогою суспільно-політичної лексики авторкою відтворено тогочасні соціально-політичні реалії, акцентовано увагу на соціально-економічних, ідеологічних і політичних проблемах.

Проаналізовані засоби вербалізації концепту «духовність» у творі «Ноїв ковчег» Галини Гордасевич засвідчують глибокий естетизм, реалістичність, а подекуди і трагізм зображених письменницею подій 40-х років ХХ століття. Аналізована повість – багате джерело для вивчення етнографії та фольклору України.

Ключові слова: духовність, концепт, мовні засоби, мовні одиниці, номінації, функції.

The means of verbalizing the concept of «spirituality» (based on the story «Noah's Ark» by Halyna Gordasevich) are given into analyses in the article. The authors substantiate the multifaceted nature of the studied linguistic and cultural phenomenon; the lexical, grammatical, and stylistic language means that are used to express the concept of "spirituality" in the work are identified and systematized; the functions of linguistic units that express spiritual aspects are analyzed in the context of the socio-cultural realities of the time.

It was found that the most productive means of verbalizing the studied concept are nominations for denoting religious concepts (7 subgroups of these nomens are distinguished). They act as peculiar markers of the time continuum, perform emotional-psychological, symbolic functions, help describe the internal state of the characters, giving their actions, reflections and searches a deep existential and spiritual dimension. Phraseologisms and socio-political vocabulary are somewhat inferior in quantitative expression to nominations for the designation of religious concepts. Phraseologisms give the work a special stylistic coloring. These expressions perform an emotional-evaluative and artistic-figurative function. They allow the reader not only to understand the experiences of the characters, but also serve as means of visualizing events, depicting characters, etc. But the greatest semantic and stylistic significance in the work is undoubtedly the phraseological unit-title «Noah's Ark». Using socio-political vocabulary, the author recreated the socio-political realities of the time, focusing on socio-economic, ideological and political problems.

The analyzed means of verbalizing the concept of «spirituality» in the work «Noah's Ark» by Halyna Gordasevich testify to the deep aestheticism, realism, and sometimes even tragedy of the events of the 1940s depicted by the writer. The analyzed story is a rich source for studying the ethnography and folklore of Ukraine.

Key words: spirituality, concept, language means, language units, nominations, functions.

Постановка проблеми. Концепт «духовність» – багатоаспектний лінгвокультурний феномен, що має філософське, релігійне, су-

спільно-політичне, естетичне значення. У словнику-довіднику В. Жайворонка подано таке визначення: «Духовність – внутрішнє психічне життя

людини, її моральний світ; моральний стан етносу, що визначається провідною (національною) ідеєю його становлення, духовними прикметами, що визначають його життя й культурну творчість, поглядами та прагненнями його представників» [5, с. 209].

У «Великому тлумачному словнику української мови» *духовність* визначається як абстрактний іменник до *духовний*, тобто «зв'язаний з внутрішнім психічним життям людини, моральним світом її; стосується до релігії, церкви, належить їм» [1, с. 333].

«Філософський енциклопедичний словник» характеризує духовність як «категорію людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення» [8, с. 179].

У творчому доробку Галини Гордасевич – української письменниці та громадської діячки – духовність виступає наскрізним мотивом, провідною ідеєю, першоосною буття. Та чи й могло бути інакше? Донька священника, репресованого 1946 р. за відмову порушити таємницю сповіді, «вихована на старих романах і класичній поезії, ... любила ходити в ліс, там блукати, уявляти себе Мавкою...» [2, с. 170], Галина пройшла складний, тернистий життєвий шлях. Та попри всі виклики долі, безглуздість і жорстокість тоталітарного режиму, письменниця зуміла не лише протистояти йому, а й активно пропагувати національну ідею та світло християнської віри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз творчості Галини Гордасевич здійснено переважно в літературознавчому аспекті. Зокрема, ґрунтовне наукове вивчення проблематики та поетики лірики письменниці здійснено Р. Дубровським у дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук [3]. Науковцем висвітлено творчу індивідуальність Г. Гордасевич, виявлено особливості її художнього мислення, з'ясовано роль письменниці в літературному процесі другої половини ХХ століття. Окремі риси поетики художніх творів авторки, мотиви лірики проаналізовано у працях К. Бачинської, О. Василюшина, Т. Коломієць, Г. Токмань, П. Хропка; біографічні розвідки здійснили Б. Гордасевич, Р. Гром'як, М. Слабошпицький, Г. Чернихівський та ін.

Мова творів Галини Гордасевич досі залишається малодослідженою, тож тему нашої розвідки вважаємо актуальною.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні концепту «духовність» і засобів його вербалізації у повісті «Ноїв ковчег». Для реалізації вказаної мети нами виконано такі завдання:

– проаналізовано основні підходи до визначення поняття духовність у філософії, культурології та лінгвістиці;

– виявлено та систематизовано мовні засоби (лексичні, граматичні, стилістичні), якими послуговується авторка на означення досліджуваного концепту в повісті;

– проаналізовано функції мовних одиниць, що виражають духовні аспекти, в контексті тогочасних соціально-культурних реалій.

Виклад основного матеріалу. За висловом Панаса Мирного, «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» [6]. Істинність і влучність цього вислову беззаперечна, а особливо тоді, коли йдеться про мову художнього твору, адже в ній відображено національну культуру, традиції, систему цінностей і переконань, що й формують духовність певної спільноти.

В аналізованій нами повісті Галини Гордасевич концепт «духовність» виявляється в різноманітних мовних формах, якими авторка описує релігійний світогляд українців, звичаї і традиції, мораль, боротьбу співвітчизників за національну ідею. Та й сама назва твору – «Ноїв ковчег» – є відомим фразеологізмом, лексичне значення якого «сховок від чогось недоброго, притулок, захист; переповнене різними людьми приміщення» [8, с. 257]. Т. Єщенко слушно зауважує: «Назва художнього тексту зумовлює характер його змісту, передає авторську оцінку описуваних подій чи героїв, визначає тему, проблематику твору, закладає основу формування ідейного напрямку художнього тексту, а спираючись на метафору, створює символічний пафос твору, відтворює емоційну насиченість та модальність проекції, в окремих випадках містить позатекстову інформацію» [4, с. 163]. Тож уже в самому вербально-тематичному заголовку «Ноїв ковчег» міститься глибока релігійно-духовна змістово-концептуальна інформація.

Зважаючи на багатоаспектність поняття «духовність», нами виокремлено декілька груп мовних одиниць, що виступають засобами вербалізації досліджуваного концепту:

- 1) номінації на позначення релігійних понять;
- 2) фразеологізми;
- 3) суспільно-політична лексика.

Тематично найбагатшою і найчисельнішою є перша група – номінації на позначення релігійних понять (близько 100 одиниць). Це очевидно, оскільки в багатьох культурах саме релігійні тексти, молитви є основними способами передання

духовного досвіду, а мова в них набуває сакрального значення.

Особливості функціонування релігійної лексики у творах художньої літератури досліджували О. Ципердюк (науковицею проаналізовано релігійну лексику в новелах Василя Стефаника та функціонування теоніма Бог у віршах Олександра Олеса), Л. Бондаренко (вживання релігійних найменувань у поезії Дмитра Загула), Ю. Браїлко (у поезії ХХ ст.), А. Ковтун (у художній прозі, М. Скаб (у творах Ліни Костенко), Н. Сологуб (в українській літературі ХІХ – ХХ ст.), Ж. Колоїз, О. Пискач (у творах Василя Шкляра) та інші мовознавці.

Нами також проаналізовано різні класифікації релігійної / конфесійної лексики (Н. Бабич, О. Горбача, М. Скаб, І. Черненко), беручи до уваги які, номінації на позначення релігійних понять поділяємо на такі підгрупи:

1.1. Теоніми – найменування Бога, святих: *Ісус, Бог, Господь, Христос, Всевишній, Пресвята Діва, Матінка Пресвята, Пречиста Діва, Матінка Божжа, Георгій Побідоносець, святий Миколай*.

1.2. Найменування релігійних книг, текстів: *Євангеліє, молитовник, Святе писмо*.

1.3. Геортоніми – найменування свят: *Різдво Христове (Святвечір, Вілія, Різдвяна ніч), Покрова, день святого Миколая*.

1.4. Найменування предметів релігійного культу: *церква, храм, Царські врата, іконостас, свічка, ікони, кадило, вітвар, дзвін, ладан, парафія, крилос, облачення*.

1.5. Назви релігійних понять: *Божжа милість, Божжа могутність, найсвятіший омофор, Бог послав, вірила в Бога і виконувала Його заповіді, побожний лад, Боже сонечко, гріх, грішна людина, предстояти, перед Божим ликом, душі парафіян / прихожан, праведно, таїнство, благодать, ангели небесні, хор, амінь (співати), в благочинії, німб, не висповідавшись, не причастившись, похрестити, непростені гріхи*.

1.6. Номінації церковних служб і їх складників: *Різдвяна служба, служба Божжа, утрєня, вечірня молитва, проповідь, Літургія / Свята Літургія*.

1.7. Номінації духовних осіб, їхніх звань і посад: *попівський стан, отець (Іларій, Володимир, Леонід, Федір), матушка, благочинний отець, благочинна матушка, митрополит (Дионісій), батюшка, попадя, дяк, православне духовенство, пастир людського стада*.

З-поміж теонімів найбільш уживаними в повісті є лексеми *Бог, Господь / Господь Бог, Божжа*

Матінка. Ці лексичні одиниці часто виконують апелятивну функцію, оскільки входять до складу звертань: «Прости мене, *Господи*, не уберіг я цієї овечки, не доглянув...» [2, с. 32]; «*Господи!* ... І за що ти мене покарав...» [2, с. 70]; «*Господи Божечку*, та за що ж на нас така кара? ...» [2, с. 79]; «Ой, *Боже, Боже*, пошли ж ти кару на тих німців, нехай їх грім поб'є ...» [2, с. 79]; «*Матінко Божжа*, пошли ти дощ, залий той пожар...» [2, с. 79]. Наведені словесні формули засвідчують глибоку віру, шану і відданість православних християн Господу («... *всемогутній, всевідучий і всеблагий Господь Бог*» [2, с. 75]), Святому Духові та Божій Матері, яка у християнській традиції вважається посередницею між Богом і людьми. Такі звертання водночас виступають компонентами молитов («*Ще і ще в мирі Господу помолімося...*» [2, с. 73], «*Прийдіте, поклонімося і припадім до Христа...*» [2, с. 74], «*Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа...*» [2, с. 28]), проханням про допомогу, прощення чи благословення, а також символом визнання безмежної Божої благодаті («*Господи, помилуй! Заступи, помилуй, охорони нас, Боже, Твоєю благодаттю...*» [2, с. 73], «*Бо милостивий і чоловіколюбче Бог еси, і Тобі славу возсилаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові, нині і повсякчас і навіки віків!*» [2, с. 75]).

Геортоніми (найменування свят): *Різдво Христове (Святвечір, Вілія, Різдвяна ніч), Покрова, день святого Миколая* – виступають, насамперед, своєрідними маркерами часового континууму, адже події, описані Г. Гордасевич у творі, відбуваються в осінньо-зимовий період; підкреслюють моменти перетину минулого і сьогодення, духовного зв'язку між поколіннями. Водночас вони виконують символічну функцію: кожне з цих свят є символом надії, спасіння та відродження, родинного єднання і духовного очищення. Авторка подає детальний опис підготовки до Святвечора напередодні Різдва, що допомагає розкрити національну ідентичність персонажів твору, ознайомлює зі звичаями і традиціями українців. «Після молитви всілися за стіл, освячений заради такого свята аж двома гасовими лампами – по одній на кожному кінці столу, розговілися кутею і почали вечеряти. Спочатку холодні страви: вінегрет, мариновані гриби, риба в томаті, потім борщ із вушками, потім вареники з картоплею і смажена риба, нарешті, пили узвар і вже досхочу їли кутю, смачну, з медом, із горіхами і сушеними без кісточок вишнями замість родзинок. Хоч ішов уже третій рік важкої війни, – а може, навіть слід рахувати, що п'ятий...» [2, с. 135].

Не менш важливою є емоційно-психологічна функція геортонімів. Зокрема, Різдво і День святого Миколая є символами добра, милосердя та захисту. У контексті твору вони допомагають створити емоційний фон, що контрастує зі складними життєвими обставинами, в яких опинилися персонажі, й одночасно дарують надію на світле майбутнє: «Так гарно було вірити, що є на світі такий собі святий Миколай, з сивою бородою і в золотій митрі, як на іконах, і що в ніч з п'ятого на шосте грудня він умудряється обійти всіх дітей на світі, – не був би він святий! – і покласти під подушку саме те, про що вони найбільше мріють» [2, с. 101–102].

Найменування предметів релігійного культу (найчастотнішими є номени: *церква, храм, парафія, ікони*), релігійних понять (*гріх (грішна людина, непростені гріхи), душа, благодать, таїнство*), а також номінації церковних служб і їх складників (*Різдвяна служба, утрєня, Літургія, проповідь, молитва*) виступають символами релігійного й духовного життя християн, зв'язку між земним і божественним, віри, надії, світла й очищення, допомагають описати внутрішній стан героїв, надаючи їхнім діям, роздумам і пошукам глибокий екзистенційний і духовний вимір. «... може, давайте покладемося на *милість Божу?* ... Давайте всі разом *помолимося Йому і віддамося під Його опіку*. ... І всі лишалися на своїх місцях, ніби *Господь* справді почув їх *молитву*, і *Пречиста Діва* покрила їх своїм *покровом* і не пускала сюди душолюбів» [2, с. 74–75]. Сакральна лексика цих груп формує контекст для висвітлення моральних і соціальних проблем; підкреслює важливість пошуку істини, духовного оновлення, боротьби з внутрішніми конфліктами, а також морально-релігійної відповідальності персонажів. Наприклад: «Дорогі мої *прихожані*, – сказав він ... <отець Леонід>, – шойно мені староста сказав, що до села підходять німці. Ми не знаємо, що в них на думці, знаємо тільки, що нічого хорошого чекати не доведеться. Але я вже почав *Святу Літургію* і не можу її припинити, хоч би мені й смерть загрожувала» [2, с. 74].

Серед назв релігійних книг у творі функціонують *Євангеліє, молитовник, Святе письмо*. «Отець Іларій усе приймав на свій карб, і коли підходила наступна неділя, з особливою ретельністю готувався до проповіді, підшукуючи найпереконливіші цитати зі *Святого письма*» [2, с. 32]; «... жити, як написано в *Євангелії*» [2, с. 71].

Чільне місце в аналізованому творі займають номінації духовних осіб, їхніх звань і посад. Найчастіше авторка послуговується лексемами

отець, батюшка, матушка. У всьому творі ці номени мають виразне позитивне забарвлення: «Отець Іларій любив свою церкву, в якій правив уже без малого тридцять років.» [2, с. 32]; «... отець Володимир відразу об'їздив усі парафії, сподобався батюшкам своєю освіченістю, а матушкам – чемністю і веселою вдачею» [2, с. 33]. Утворюючи синонімічний ряд, лексема *батюшка* (*nin, отець*) водночас виступає компонентом перифрази – *пастир людського стада*: «... я *пастир людського стада* ..., і я не маю права кидати їх <прихожан> напризволяще...» [2, с. 70].

Важливим компонентом вербалізації концепту «духовність» у повісті виступають фразеологізми. Нами виявлено 19 фразеологічних одиниць, з-поміж яких – 14 фразеологізмів і 5 синтаксем – номінації на позначення різдвяно-новорічної календарної обрядовості. Джерелами виявлених нами фразеологізмів виступають:

– вислови біблійного походження: «*Ноїв ковчег*» [2, с. 44] – «надійний притулок» [8, с. 257], «*Як Бог дасть...*» [2, с. 35] – «як складуться обставини» [8, с. 63], «*несли важкий хрест* бідного життя» [2, с. 72] – «терпеливо переборювати труднощі, незгоди, все те, що стало неминучим у чиему-небудь житті» [8, с. 587];

– вислови із виробничо-побутового життя: «*Обійдеться циганське весілля без марципанів*» [2, с. 31], «*Поміняли шило на швайку*» [2, с. 47], «... стояла така погода, ... що *добрий господар собаку надвір не вижене*» [2, с. 55], «... було вже *темно, хоч в око стріль*» [2, с. 56], «*Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте*» [2, с. 70];

– вислови з дотепного народного мовлення, що відображають психологічний стан персонажів твору: «*нерви псувати*» [2, с. 58], «*перемивати кісточки*» [2, с. 63], «*брало за серце*» [2, с. 68], «*не бачити б ..., як власних вушок*» [2, с. 70–71], «*мовчимо, наче води в рот набрали*» [2, с. 93], «*не беріть дурного в голову, а важкого в руки*» [2, с. 138].

Як бачимо, художній текст повісті багатий на фразеологізми, що надають йому особливого стилістичного забарвлення. Ці вислови виконують емоційно-оцінну та художньо-образну функції. Вони дозволяють читачеві зрозуміти внутрішній стан, переживання героїв; виступають засобом візуалізації подій, зображення характерів тощо. Та найбільшій семантико-стилістичній значущості у творі, безперечно, набуває фразеологізм-заголовок «*Ноїв ковчег*». Саме таким надійним прихистком, як у Біблійній оповіді, для людей різного віку та не однакових етнічно (адже були тут не лише українці, а й лях-пан, моска-

лиха-пані, циганка), різних за соціальним статусом (священники, селяни, наймити, вояки УПА) є будинок отця Іларія.

У повісті авторкою також відтворено елементи національної культури українців, яскравими прикладами яких є номінації на позначення різдвяно-новорічної календарної обрядовості. Наприклад: «Бо була тут *Коза* – давній тотем українців, символ родючості і життєрадісності». «Був вимазаний сажею *Чорт* із вилами – уособлення, може, не стільки злої, як пустотливої сили» [2, с. 138]; фрагменти колядок: «Нова радість стала, Яка не була, Над вертепом ...» [2, с. 138], «Небо і земля нині торжествують» [2, с. 139], «А в Вифлеємі весела новина, Пречиста Діва породила Сина» [2, с. 139]. Ці засоби виконують функцію контекстуалізації культури, звичаїв і традицій нашого народу.

Окрім проаналізованих груп конфесійної лексики, фразеологічних одиниць, засобами вербалізації концепту «духовність» у повісті «Ноїв ковчег» також виступає суспільно-політична лексика. Попри незначну кількість (нами виявлено 12 номенів цієї групи: *за самотійну Україну* [2, с. 38], *повстанці* [2, с. 38], *совети* [2, с. 40], *ненька Україна* [2, с. 44], *більшовицька Росія* [2, с. 45], *Берега Картузька* [2, сс. 46, 93], *УПА* [2, с. 47], *польські або советські партизани* [2, с. 49], *«Пласт»* [2, с. 51], *«... більшовики мало не відправили на Соловки»* [2, с. 93], *історія Руси-України* [2, с. 138], *«За кров, за муки, за руїну Верни нам, Боже Україну!»* [2, с. 138]), ці мовні одиниці є частиною загальної стилістичної палітри твору. Вони додають йому особливого колориту, допомагають встановити зв'язок між різними сюжетними лініями, а також підкреслюють символічний зміст. Ці лексеми є елементами

відображення тогочасних соціально-політичних реалій. Письменниця через використання суспільно-політичної лексики акцентує увагу на соціально-економічних, ідеологічних і політичних проблемах. А заклик учасника вистави, хлопця у формі вояка УПА, *«За кров, за муки, за руїну Верни нам, Боже Україну!»* – неабияк суголосний із сучасними подіями, що відбуваються в Україні.

Висновки. Отже, концепт «духовність» у творі «Ноїв ковчег» Галини Гордасевич розкривається через глибокий філософсько-релігійний контекст. Описуючи життєві труднощі, моральний вибір персонажів, письменниця акцентує на важливості духовного аспекту, почутті відповідальності та обов'язку.

Засобами вербалізації цього концепту виступають номінації на позначення релігійних понять, фразеологізми, суспільно-політична лексика. Важливу роль у створенні духовної атмосфери відіграють образи природи, релігійні мотиви, символічні сцени відтворення календарної обрядовості та навіть стосунки персонажів повісті, «пасажирів» Ноевого ковчегу. Авторка використовує діалоги, внутрішні монологи та опис природи для вираження внутрішнього стану персонажів, їхнього морального вибору, що дає змогу читачеві відчувати глибину переживань і емоцій. Ця повість відкриває перед читачем нові горизонти для розуміння духовного виміру людського життя та важливості збереження моральних орієнтирів у світі, що змінюється.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні лінгвістичних особливостей поетичних творів Галини Гордасевич, оскільки мова літературно-художнього доробку письменниці наразі залишається маловивченою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2005. 1728 с.
2. Гордасевич Г. Твори. Т.2 Проза. Львів, 2007. 326 с.
3. Дубровський Р. О. Лірика Галини Гордасевич: проблематика, поетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2015. 20 с.
4. Єщенко Т. Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник. Київ, 2009. 264 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.
6. Мирний Панас Рідна мова. URL: <https://osvita.ua/school/literature/m/71356/> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. Шинкарук В. І. Київ, 2002. 750 с.
8. Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В., Немировська Н. Г. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків, 2009. 640 с.